

ՇԵՔՍՊԻՐԻ ԳԱՂՏՆՈՒՍՈՒՅՑ՝ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ «ՓՈԹՈՐԻԿ» ՊԵՆՍՈՒՄ

Մարդիկ հաճախ և սիրահոժար խոսում են Շեքսպիրի փիլիսոփայության մասին: Գուցե լավ կլիներ, որ համաձայնության գալինք որոշ բառերի նշանակության շուրջ: Լինելով դերասան, թատերագիր և բնավորությամբ ու կոչմամբ (ինչպես և առօրյա անհրաժեշտությամբ) թատերական գործիչ, Շեքսպիրը երբեք հանդես չի եկել փիլիսոփայի հատկանիշներով: Նրա կատակերգությունների, ինչպես և մեծ ողբերգությունների մեջ չկա ոչ մի փիլիսոփայական նպատակադրում, ոչ մի փիլիսոփայական սիստեմ և, առավել ևս, ոչ մի փիլիսոփայական ուսմունք կամ վարդապետություն:

Միակ բացառությունը «Փոթորիկն» է, որը տարբեր է մյուս պիեսներից: Շեքսպիրը թեև երիտասարդ (դեռ քառասունյոթ տարեկան չկար) հասակում է գրել «Փոթորիկը», չպիտի մոռանանք, որ այդ պիեսը պատկանում է նրա թատերական գործունեության վերջին շրջանին, քանի որ ստեղծված է մահից մի քանի (միայն հինգ) տարի առաջ: Դա նրա ամբողջ կյանքի հանրագումարն ու եզրափակումն է, գիտակից ու պայծառ խորհրդածությունը մի մտքի, որը բոլորել է անհրաժեշտ կենսափորձի շրջագիծը, և այդ պտույտի վերջավորությանը ինքն իր դիմաց կանգնելով՝ հրաժարվել է աշխարհի անցողիկ ու կեղծ արժեքներից, որպեսզի վերջապես նվիրվի իմացական բնույթի բացահայտ ստուգություններին: Այդ խորհրդածությունը արտահայտվում է ծայրաստիճան հստակ անտիթեզերով: Դրանցից է Արիելի և Կալիբանի հակադրությունը, այսինքն՝ շունչի և ինչ-որ մի թանձրության, կամ եթե կարելի է ասել՝ ոգու

և նյութի, և կամ, աստղարաշխական արտահայտությունք՝ օդ տարրի և երկիր տարրի հակադրությունը: Մյուս կողմից կա նաև այն անտիթեզը, որտեղ պատիժը հակադրվում է ներման, մեղքերի թողության: Այն երկու անտիթեզները միանում են, և իրար հետ ձուլվելով դառնում մի միասնություն, որը մարդու ներաշխարհում տեղի ունեցող և մշտապես նորոգվող հին կոիվն է անասնականորեն մարդկային և բարձրորեն մարդկային մակարդակների միջև: Վերջինս ներկայացնում է իսկական, հոգևոր արժեքների գերազանցությունը, որն ի վերջո ամենատալիդ և ամենամատչելի ձևով հաստատում է իրեն, շնորհիվ ցածր էակի համեմատություն իր ունեցած գերիշխող ուժի—զուտ սիմվոլիկ ուժ—որը խորհրդանշում է մեր մեջ և մեր շուրջը տարված հաղթանակը, բայց ոչ միայն բանականության հաղթանակը (այդպիսի ուժը չի կարող այդքան գեղեցիկ հաղթանակներ տանել բնագոյի վրա), այլև՝ սիրտ:

Սիրտ մետաֆիզիկա. ահա թե ինչ է «Փոթորիկը», և ահա թե ինչու «Փոթորիկը» հանդիսանում է մի բացառիկ պիես Շեքսպիրի ստեղծագործության մեջ:

Կախարդ Պրոսպերոն գերբնական էակ չէ, բայց իր արամադրության տակ ունի գերբնական ուժեր, որոնք իրականում ուժի սոսկ սիմվոլներ են, ինչպիսիք մեղանից յուրաքանչյուրն ունի իր մեջ և կարող է զարգացնել, եթե նկույթուն քաշելու ցանկություն ունենա: Եվ ամենացատուն ապացույցը, որ այդ բանը կարող է զուլխ գալ ավելի հեշտությունք, բան մենք առհասարակ կարծում ենք, դա այն է, որ պիեսի ընթացքում Պրոսպերոն ինքը բանիցս հուլժ վարմանում է իր շարադյութանքների հաջողության վրա: Նրա մեջ առաջանում է մի տեսակ դյուրահավատ ու միամիտ հիացմունք, նույնիսկ սքանչացում, ի տես այդ հաջողությունների: Իսկ դա, ինքնին, արդյո՞ք մեզ համար չի հանդիսանում մի կրկնակի ցուցում, որը պետք է մեզ մղեր դեպի համեսություն, բայց և մանավանդ՝ դեպի հավատ: Մարդը, իրականում, ավելի լավն է, բան ինքը կարծում է: Իսկ եթե նա հոռի է վարվում, ապա դրա պատճառը պարզապես այն է, որ բավականաչափ լավ ու հստակ չի տեսնում: Պրոսպերոն լավ ու հստակ է տեսնում: Նա օժտված է այդ կարողությամբ: Պրոսպերոն խորաթափանց է: Եվ գուցե ավելորդ չի լինի դիտել տալ, որ խորաթափանց մարդը կախարդ չէ: Ոչ էլ մյուս մարդկանցից տարբեր մի բան: Նա մարդկային մի էակ է, որը, կարողանալով ամենայն հստակությամբ տեսնել իր ներքին էությունը, կարողանում է հստակ տեսնել նաև իրենից դենը և թափանցել այնտեղ, ինչը

մենք համարում ենք աշխարհի գաղտնիքները կամ ստվերները: Խորաթափանցը փորձառու մարդ է: Այդ ուղղությամբ մտածեցեք պիեսը վերլնթեցնելիս: Կախարդ Պրոսպերոն անվնաս փոթորիկ չի սանձաղեծում ծովում, քանի որ նա խաբուսիկ երեւոյթներ ստեղծող անմեղ ու անվնաս կախարդ է: Ընդհակառակը, նա գործում է հարձակումներից ամենալճոռականը, ամենակատաղին: Գուցե ամենադժվարին: Գուցե և ամենահեշտը—ա՛յն հարձակումը, որ մարդ էակին հաղորդում է նրա էության ճշմարիտ իմաստը: Այսպիսի՝ մի իմաստ, որին մեր նմաններն ու մենք ինքներս գործնականում չենք ընտելացել, բայց մի իմաստ, որը հասնում է մինչև արարչագործությունը, մինչև առաջին տղամարդու և առաջին կնոջ հայտնվելը: Դա բոլոր արարածների էության իսկական իմաստն է, որի հայտնաբերման համար բավական է միայն լավ ու հստակ տեսնել: Եվ Պրոսպերոն իր փոթորիկի միջոցով պարզապես լուսավորում է իր նախկին թշնամիներին: Կախարդ Պրոսպերոն իր թովչական ուժի կարիքը չունի, և դա օգտագործում է սոսկ նրա համար, որ մյուս մարդկանց առաջնորդի դեպի իր սեփական խորաթափանցությունը: Հետևարար, նրա թովչական կարողութունը հանդես չի գալիս իբրև նպատակ, այլ իբրև միջոց, գործիք: Հենց որ մյուսներն իրենց հերթին սկսում են լավ ու հստակ տեսնել, ամեն ինչ կարգավորվում է, ամեն ինչ կարգավորված է: Եվ Պրոսպերոն թաղում է իր գավաղանիկն ու գրքերը: Պետք է համաձայնել, որ դա շատ ավելի խոր ու շատ ավելի գոհացուցիչ իմաստ է հաղորդում հիշյալ արարողությանը, քան եթե դրա մեջ տեսնեինք մի հեղինակի հրաժեշտ տալն իր հանդիսականներին:

Եթե մենք իրավունք ունենայինք խոսելու շեքսպիրյան պատգամի մասին, ապա դա կլիներ միմիայն «Փոթորիկի» կապակցությամբ: Դա միակ պիեսն է, որ բովանդակում է այն, ինչ կարելի է իրավացիորեն ընդթագրել իբրև պատգամ, իբրև մի տեսակ մարգարեական ազդարարում պարզ ու ներգործուն մի ճշմարտության մասին, որ մարդկանց հսկողությունից հեռու է հենց իր պարզության պատճառով:

Մեծ ողբերգությունները՝ «Համլետը», «Մակբեթը», «Օթելլոն» և «Լիր Արքան» մարդկային նկարագիրների մասին հոյակապ ուսումնասիրություններ են, որոնք միմիայն ու ամբողջովին բացահայտում են հոգեբանական վերլուծության ոլորտը, միաժամանակ լինելով թատերական հիանալի գործեր: Մինչդեռ «Փոթորիկը», ընդհակառակը, ավելի շուտ մի ընդարձակ պոեմ է, քան դրամատիկական երկ: Դա, ինչ խոսք, հղացվել է բեմի համար: Բայց, այնուամենայնիվ, նախասահ-

մանվել է ուրիշ դարձվածք ընդունելու նպատակով: Կատակերգությունից ավելի՝ դա ինչ-որ բնագանցական (մետաֆիզիկական) համանվագ է: Եվ եթե երաժշտության հետ այս համեմատությունը խիստ պարտավորիչ է թվում, պատճառն այն է, որ Շեքսպիրն իր երկերից ոչ մեկում աչգքան հետեղական կերպով չի ոգեկոչել երաժշտությունը: «Փոթորիկի» մեջ, սկզբից մինչև վերջ, դիմում է արվում շարադյութանքների օգնությամբ, ճնշում է գործադրում (թե՛ դրսից և թե՛ ներսից) մեր մարմնի և զգայարանների վրա: Եվ Շեքսպիրի օգտագործած ճնշման միջոցներից մեկը երաժշտությունն է: Այստեղ երաժշտությունը կապված է Արիելի անձնավորությանը: Մասնավորապես երաժշտության միջոցով է, որ նա կատակերգության մարիոնետներին՝ այլեկոծության ենթարկվածներին առաջնորդում է այնտեղ, ուր նրանց ներկայությունն անհրաժեշտ է Պրոսպերոյի վերջնական ծրագրերի իրագործման համար: Այդ երաժշտությունը, որը իր թովչանքի շնորհիվ մեր մեջ ստեղծում է սփոփիչ ինքնամոռացություն, ընկալչության զգալուն վիճակ, սիրալիրության տրամադրություն և մարմնական ու հոգեկան հմայվածություն, նվազեցնում է նախապաշարմունքների ու սովորույթների դիմադրողականությունը, և կարող է հպատակեցնել կամ ազատ արձակել միտքը, նայած պարագային:

Այդ հրաշագործ երաժշտությունը «Փոթորիկի» մեջ ստանում է առանձնապես խորունկ իմաստ: Որովհետև հարցն այն չէ միայն, որ երազների ու պատրանքների ճարտար ստեղծիչը ազդեցություն է ձեռք բերել իր ունկնդիրների վրա: Միայն դիպվածաբար (երջանիկ դիպված) մեզ վիճակվում է լսել այդ երաժշտությունը, որը սակայն մեզ չի հասցեագրված: Դա զգալուն աշխարհի պատասխանն է՝ ուղղված Պրոսպերոյին: Եվ ծերուկ կախարդը այստեղ մեզ երևում է իբրև գործիքն այն մեծ ու միակ ճշմարիտ հարցի, որ մարդը աշխարհի արարչագործության ժամանակից շարունակ տալիս է իրեն, և տալիս է Տիեզերքին: Պրոսպերոն, ըստ էության, չի տարբերվում Օրփեոսից: Եվ «Փոթորիկը», եթե կարելի է այսպես ասել, օրփեոսյան առասպելի փոխադրությունն է արդիական պլանի վրա:

Այդ արդիականությունը, այնուամենայնիվ, խառնված է առասպելին: Որովհետև կատակերգության մեջ ներմուծված է մի «գիմակ», որը ոգեկոչում է նման զվարճությունների մեջ ավանդական դարձած աստվածներին՝ Իրիսին, Սերեսին, Հերալին, որոնք արդեն փոքր-ինչ հնացել էին անգլիական վերածննդի ժամանակաշրջանում, և համարվում էին

սովորույթի կամ գրական որևէ ձևի նկատմամբ արված ինչ-որ զիջողություն: Բայց Արիելը, որից բխում է երաժշտական տարրը, ներկայացնում է նաև շատ ավելի կենսունակ մի այլ առասպել, և միաժամանակ՝ առասպելային հրաշագործություն մի այլ եղանակ: Դա գեղջկական առասպելն է, բնության՝ ծառերի ու տերևների առասպելը, որը այնքան ավելի մեծ կարևորություն է ստանում, որքան ավելի նվազ որոշակի ու նվազ ծանոթ է մեզ բնությունը:

Արդարև, պիեսի դեկորը ամենաաղոտն է, ու ամենաանորոշը: Այլ խոսքով, մեր երևակայությանը դա ընծայում է լիակատար ազատություն: Եվ սակայն, որքան էլ աղոտ լինի, դարձյալ մեզանից յուրաքանչյուրը կարող է առանց դժվարության դիտել այն, ըստ իր սեփական հայեցողության: Դրա համար բավական է փակել աչքերը և անձնատուր լինել իրականությունից փախչելու ցանկությանը, որն առկա է բոլորիս մեջ: Մեծ ուժ է հարկավոր՝ մեր սրտի և հոգու շարժումների այդ կանչը ժողովրդական մեծ թեմաների հետ միացնելու համար. ճանապարհորդություն ու հեռաստաններ, ծով ու փոթորիկ, ամայի կղզի, քարանձավ ու պարտեզ: Ամեն ինչ կարող է պատահել մի հեռավոր կղզու վրա, այնպիսի դեպքեր, որոնք անկարելի և նույնիսկ աներևակայելի կթվային մեզ, եթե տեղի ունենային Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Անգլիայի հանրածանոթ վայրերում՝ Քենսինգտոնյան պարտեզներում, Բուլոնյան անտառում կամ Սոկոլնիկի դրոսայգում: Թեև Պիտեր Պանի արկածներից հետո կարելի կլինե՞ր բազմազան դեպքեր վերագրել Քենսինգտոնյան պարտեզներին, բայց կորած կղզին, այնուամենայնիվ, բոլոր վայրերից ամենահարմարն է մի հրաշապատում գործողության համար: Շատ բնական է, որ այնտեղ կկատարվի անհավատալի, և հենց դրա համար էլ մենք նախօրոք տրամադրված ենք հավատալու անհավատալիին: Մանավանդ, երբ այդ կղզին գտնվում է մի կախարդի իշխանության տակ, և երբ զարմանահրաշ ճամփորդությանն ավելանում է թովչանքի նույնքան հզոր ու նույնքան հաճելի միջամտությունը:

Եվ նկատի ունեցե՛ք, որ այնտեղ ոչինչ չի պակասում—ոչ մի նշան, ոչ մի մանրամասնություն: Այնտեղ առկա է ամեն ինչ—վերարկուն, գավազանիկը, գրքերը (որոնց երբեմն անվանում են կախարդագիրք) և բոլոր անհրաժեշտ երևույթները՝ կախարդված շրջանակներ, հանկարծական հայտնություններ ու անհայտացումներ, մի խոսքով՝ կախարդների շրջապատում սովորաբար գործադրվող բոլոր դյուլանքները: «Փոթորիկը» միակ պիեսը չէ, որտեղ Շեքսպիրն օգտագործել է

Հրաշքները Դրանք կան նաև իր երիտասարդական շրջանի պիեսներում (օրինակ, «Ամառային դիշերվա երազը»), ինչպես և «Փոթորիկին» ժամանակակից երկերում (օրինակ, «Ձմեռային հերիաթը»)։ Բայց «Փոթորիկը» միակ պիեսն է, ուր Հրաշքն օգտագործվել է զուտ բանաստեղծությունից և դրամատիկական հնարքներից տարբեր նկատառումներով։ Միակ պիեսը, ուր Հրաշքը գործի է գրված բացահայտորեն մարգարեական նպատակներով։ Դա է պատճառը, որ այնտեղ չկան ավանդական պարկեշտներն ու սղիները։ Նրանք իրենց տեղը զիջել են Պրոսպերոյին, որն անձամբ ղեկավարում է ամբողջ խաղը, և Արիելին, որ պարիկից ու ոգուց բոլորովին տարբեր էակ է։ Դա է պատճառը նաև, որ հովվական ետին պլանը դարձել է առաջին պլան, ստանալով ավելի մտերիմ և միաժամանակ ավելի ուժեղ նշանակություն։ Եվ վերջապես, դրա համար է, որ Ֆերդինանդի և Միրանդայի սերն ընդունել է ավելի մաքուր և միաժամանակ ավելի լուրջ տեսք։

«Փոթորիկում» չկան մեկ կամ բազմաթիվ հաջորդական անցումներ մարդկանց աշխարհից ղեպի ոգիների աշխարհ։ Այստեղ կա հարատև դարգացում և կամավոր ու անխուսափելի վերելք տաղտալի աշխարհից ղեպի Հրաշալի աշխարհ։ Իսկ Պրոսպերոյի կախարդական կարողությունը միայն նրա համար է, որ վերացնի զժվարությունները, մե՛ր զժվարությունները։

Վերելքը ամբողջությամբ սկիզբ է առնում առաջին իսկ պատկերից՝ Պրոսպերոյի և Միրանդայի դրույցով։ Դեռատի աղջկա ու նրա հոր միջև արդեն կա ոչ թե իրողություն, այլ պատմություն։ Մի պատմություն, որի բնական շարունակությունը տեղի է ունենում Միրանդայի երազում։ Իսկ Կալիբանի, Արիելի և Պրոսպերոյի միջև կա մի այլ պատմություն։ Այդ երկրորդ պատմությունը առաջինին միահյուսվում է Արիելի երգի միջոցով։ Եվ վերելքն ավարտվում է այն ժամանակ, երբ Ֆերդինանդը հանդիպում է Միրանդային, հանդիպում, որ դրախտային մի տեսիլք է թե նրանցից յուրաքանչյուրի, և թե մեզանից յուրաքանչյուրի։ Համար։ Այդ րոպեից սկսած վերջնականապես ջնջվում են տաղտալի և Հրաշալի միջև եղած բոլոր տարբերությունները, և մենք պատրաստվում ենք ու՜մեն ինչ ընկալելու ոչ թե սովորական երազների կամ նույնիսկ պատմավածքների և առասպելների, այլ ղեկավարված հայտնությունների մակարդակով։ Եվ թերևս ամենազարմանալին այն է, որ մենք ամենայն դյուրությամբ հայտնաբերում ենք, որ այդ նոր ու Հրաշալի աշխարհը, ուր փոխադրվել ենք, ոչ թե երևակայական աշխարհ է, այլ հնարավոր

աշխարհ: Այն, ինչ նախկինում մեզ խանդարում էր դրան հավատալու, ոչ այլ ինչ էր, քան մեր սահմանափակ պատկերացումն այդ նույն աշխարհի մասին: Որովհետև մենք ընդհանրապես ընդունում ենք կոպտորեն իրար հակադրված երկու աշխարհ, այն, որ առօրյա փաստերին է վերաբերում, և այն, որ վերաբերում է բանաստեղծական հղացումներին: Եվ մենք սովորաբար հակված ենք կարծելու, որ առաջինը՝ փաստերի աշխարհը միակ իրականությունն է, մինչդեռ երկրորդը՝ բանաստեղծական աշխարհը այնքան զարմանալի է, որքան և հմայիչ, բայց բոլոր դեպքերում՝ մտացածին:

Ինքը՝ Պրոսպերոն, իմաստուն մարդ է: Նա իմաստուն է լուր այն չափով, ինչ չափով որոնումների մեջ է իմաստությունը գտնելու համար: Մինչդեռ իսկապես իմաստունը միայն չափավոր կերպով կհավատա առաքինությանը, և կնախընտրի մշակել իր պարտեզը, քան հիանալ նրանով: Պրոսպերոն ամենևին դուրսից ֆաուստ չէ: Նա հզորության ձգտելու փառասիրությունը չունի: Հզորությունը նպատակ չէ նրա համար: Նրա միակ նպատակն է առաջ գնալ ինքնաճանաչողության դժվարին ուղիով: Եվ նրա ուժը այն ուժերից չէ, որոնք ծառայում են իշխող բիրտ կամքին: Նա իր ուժը քաղում է իր խոհերի խորքերից: Հենց դրանում է «Փոթորիկի» իսկական ու թաքուն իմաստը, նրա գաղտնիությունը վարդապետության (դուտրինայի) իմաստը: Այնտեղ, գերբնականը առնչված է իմացական նպատակների իրագործման հետ: Եվ կախարդ Պրոսպերոն՝ խաղի ղեկավար. Պրոսպերոն ավելի բարձր է կանգնած իր սեփական կախարդությունից: Ահա թե ինչու նա դրանից հրաժարվում է, երբ այլևս չունի դրա կարիքը, երբ արդեն առաջնորդել է իրեն շրջապատողներին, և գուցե մեզ էլ՝ նրանց հետ, դեպի սիրո հայտնությունը, որը միակ ու եզակիան ճշմարտությունն է:

Եվ եթե դուք մի օր ցանկություն ունենաք ընթերցելու կամ վեր-ընթերցելու «Փոթորիկ» կոչված անփոխարինելի սիմֆոնիկ պոեմը, ապա կնկատեք, որ հեթանոսական դեկորի ու հեթանոսական մթնոլորտի մեջ տեղի ունեցող այդ առասպելը խորապես տողորմված է մարդկային հավատով, ուր բոլոր հավատալիքները կարող են իրենց համապատասխան տեղը գտնել: Եվ երբ դրանից հետո ձեզ խնդրեն, որ այդ հմայիչ «մանկական պատմությունը» պատմեք չափահասներին, ապա, փոխանակ սկսելու «Լինում է, չի լինում» փոքր-ինչ մեկամաղձոտ ու բարի բանաձևով, ես կարծում եմ, որ անդամադրելիորեն կմղվեք ասելու.

«Թերևս... այո՛, ինչու չէ... այսինքն՝ եթե ցանկություն ունենանք... և եթե իրոք կամենանք...»:

«Ուրովհետև «Փոթորիկը» ո՛չ զրույց է տնցյալի մասին, ո՛չ էլ երևակայական մի հեքիաթ, այլ ապագայի կանխապատկերացումը: Եվ չկարծեք, որ ապագան ոչ սբի չի պատկանում: Ապագան մերն է, մեզանից յուրաքանչյուրինը: Մեզ և միայն մեզ է վիճակված գիտակներ դառնալ ընդունելով այդ մեծ հայտնությունը: Այն ժամանակ մենք կկարողանանք ամեն առավոտ արթնանալիս բացականչել. «O wonder! O brave new world!» «Ով հրաշք, որքա՛ն բարի ու գեղեցիկ արարածներ եմ տեսնում այստեղ: Ի՞նչ հոյակապ է մարդկությունը, որ բովանդակում է այսպիսի էակներ: Եվ ի՞նչ հիանալի աշխարհ է այս նոր աշխարհը...»:

Ծ Ա Ն Ո Ք Ա Գ Ր Ո Ւ Ք Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

1. Հին փիլիսոփաների դպրոցներում «զաղտնություն» էր կոչվում նրանց զաղտնի վարդապետությունը, որի ուսմունքը վերապահված էր միայն գիտակներին (ժանոթ. թարգմ.):